

TASAVVUF DÜNYASI İÇİNDE HÂCE AHMET YESEVÎ (Öl. 1166)

FAHRETTİN OLGUNER*

Hâce Ahmet Yesevî kimdir, kendisi için bütün dünyaca bir yıl da tahsis edilerek kendisini anma lüzûmu nereden kaynaklanmaktadır?

Her insan çevresinden ve önce gelenlerden çok, pek çok şey alır. İnsan çevresine ve sonra gelenlere bazı şeyler vererek insanlığa katkıda bulunur. İnsanlığa katkıda bulunanların sayısı, insanlara nisbetle çok azdır. Ama bunlar, insanlığın seçkin simalarıdır. Öyleyse insan vardır, doğar büyür ve ölür. İnsan vardır, doğar, büyür ve ölmez. Şu anda mânevî huzurunda bulunduğumuz Hâce Ahmet Yesevî, bu ölmeyenlerden biri, hem de Türk olan birisidir. Onu anmak, onun katkılarına teşekkür etmek ve bunlar karşısında kendi durumumuzu gözden geçirmek demektir.

Tarihî şahsiyetler, tarih vesikalarından öğrenilir. Lâtif bir sır gibi her an aramızda yaşayan Hâce Yesevî'nin şahsî hayatı hakkındaki tarih vesikaları ne yazık ki fazla, net ve sağlam değildir. Gerçi büyük seyyahımız Evliya Çelebi (1611-1681), *Künhü'l-Ahbar* yazarı tarihçi Âlî (öl. 1600) Nefahatü'l-Üns sahibi Molla Câmî (öl. 1492) ondan bahsederler. Ancak bunlar hem genç, hem de dolaylıdır. Feridüddin Attar (1145-1221) gibi bazı tezkerecilerin işaretleri, bu hususda yetersizdir. Dolayısıyla onun hayat hikâyesini bize verenler, Reşehat Aynî'l-Hayat sahibi Hüseyin Vâiz Kâşifî, Cevâhirü'l-Ebrar müellifi Hazînî... gibi menakıb yazarları veya çeşitli Velâyetnâme müellifleridir.

Menakıb kitaplarında verilen hayat hikâyeleri, tabii ki menakıb terimine uygun olarak, efsane (mitoloji) ile karışık, sisli bir manzara arzederler. Şüphesiz Hâce Ahmed Yesevî'nin hayatı da böyledir.

Sözü edilen kaynakların nakillerinden anlaşıldığına göre Hâce Ahmed, ikinci söylenişi ile Akşehir olan SAYRAM'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Bir mutasavvıf olan babası Şeyh İbrahim vefat ettiği anda Ahmed, yedi yaşında bir öksüz olarak ablası Gevher Şehnaz'ın elinde kalır.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Menkabeye göre Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar, Karacuk denen bir dağın ortadan kaldırılması için velilerin yardımına mürâcaat eder. Ablasının müsâadesi, vefat etmiş bulunan babasının izni ile Türkistan'a gelip hükümdarın dâvetine katılan küçük Velî Ahmed, öteki velilerin başaramadığı talebi gerçekleştirir, dağı ortadan kaldırır ve hükümdarı dertten kurtarır. Bundan dolayı hükümdarın adı olan Yesevî, onun isteği üzerine ve yine kendisine iltifat olsun diye küçük velinin ismine eklenir ve böylece adı "Ahmed Yesevî" olarak dillerde dolaşmaya başlar.

Hâce Ahmed'in Türkistan'da (Yesi'de) bulunduğu sırada, Hz. Muhammed (S.A.)'in sehabesinden olan Arslan Baba isminde bir zât, Allah Rasûlünden alıp dörtyüz yıldır sakladığı emanetle birlikte Yesi'ye gelir. Küçük Ahmed ile tesadüfen karşılaşınca o sahabe daha konuşmadan çocuk kendi emanetini sorar ve Arslan Baba'dan alır. Kısa bir süre sonra da Arslan Baba, hayata veda eder.

Arslan Baba ile olan alışverişinden sonra Ahmed Yesevî'yi Buhara (veya Semerkant'ta), Şeyh Yusuf Hemedanî (1049-1140) adlı büyük alim ve mutasavvıfın yanında görüyoruz. Tefsir, hadis... gibi zahir ilimlerde üstün ve sağlam bir hanefî âlimi olan Yusuf Hemedanî, sünnete dayalı, zengin ve engin bir tasavvuf hazinesine de sahip bulunuyordu. Arslan Baba'dan aldığı himmetle birlikte Ahmed Yesevî'yi işte bu Yusuf Hemedânî'nin ilim ve fazilet hazinesi içinde yetiştirmekte buluyoruz.

Esasen gönlü açık ve keşf sahibi bulunan, ayrıca zahir ilimlerle tasavvuf dalında büyük merhaleler de kateden Hâce Ahmed Yesevî, hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedânî'nin irtihalinden sonra, üçüncü halifesi olarak onun yerine geçer. Fakat o, bu makamda fazla kalmaz. Yine aldığı mânevî bir işaretle yerini, Abdülhalik Gücdüvani'ye (vef. 1220 M.) bırakarak Yesi'ye döner. Burada onun uzun bir süre daha yaşadığı anlaşılmaktadır.

Yine rivayetlere göre Hâce Ahmed Yesevî, altmışüç yaşına geldiğinde, aldığı bir ilhama dayanarak, peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)'e benzemek, O, altmışüç yaşında bekâya intikâl etmiş bulunduğu, kendisi de yerin üstünde ondan fazla kalmayı ona muhalefet saydığı için yerin altında bir hücre yaptırttı ve hayatının geri kalanını orada geçirdi.

Menkabeye göre Ahmed Yesevî'nin (her halde sazlı-sözlü) cereyan eden zikir meclislerine kadınların da katıldığı rivayetleri çevrede dolaşmaya başladı. Bunun üzerine Horasan ve Mâverâünnehr'in kendilerini şeriat savunucusu kabul eden âlimleri, durumu tedkik için Türkistan'a müfettiş gönderdiler. Meseleyi farkedenden Ahmed Yesevî, kendi müridleri arasından imtihanla tesbit ettiği Celâl Ata'nın eline ağzı kapalı bir hokka vererek

onu kendisi için müfettiş gönderen âlimlere yolladı. Toplanıp kendilerine gelen hokkayı açan âlimler, hokkanın içinde yan yana duran ateş ile pamuk bulunduğunu, ateşin sönmemiş, pamuğun da yanmamış durumda olduğunu görüp hakîmce verilmiş edebî cevabı anladılar.

Boş zamanlarında tahtadan kaşık-kepçe yapıp satarak geçinen Ahmed Yesevî, kaşıkları, bir öküzün üzerine koyduğu heybeye yerleştirir ve onu pazara salardı. İhtiyacını alan müşteri de parasını heybeye atardı. Müşteri hile yapıp da parayı heybeye atmazsa öküz onun peşini, parayı alıncaya kadar bırakmazdı.

Bütün bu olup bitenler, Hâce Ahmed Yesevî'nin ününü, çok geniş bir çevreye yaydı.

Hayatının önemli bir kısmını geçirdiği hücresi, kendisine türbe olmakla kalmadı, yakın ve uzak bölgelerin ikinci kâbesi halini aldı. Sağlıklarında kendisinden himmet alan insanlar, öldükten sonra da onun türbesi yakınına gömülmeyi şefâat vesilesi addeder oldular. Karda-kışta ölüp de oraya götürülemeyenlerin cesedi, keçelere sarılıp sarmalanarak oraya götürülmeye müsâid havanın gelmesini bekler oldular.

Onun ömür süresi için kaynaklar 120-130 yıl arasında değişen oldukça farklı rakamlar verirlerse de onun bekâ âlemine intikal tarihi, umûmiyetle milâdî 1166 olarak benimsenir.

Yine rivayetlere bakılırsa Hâce Ahmed Yesevî'nin İbrahim adındaki oğlu, küçük yaşta ölmüş ve soyu, kızı Gevher Şehnaz yolu ile devam etmiştir.

Ahmed Yesevî'nin soyu, Hz. Ali'ye çıkarılmak istenmiş, bu sebeple de kendisine, bu mensûbiyeti ifâde eden ve "seyid-efendi" mânasına gelen "Hâce" lakabı verilmiş, daha sonra da bu lâkab, uzak torunu Evliya Çelebi'de "çelebi" libasına bürünmüş görünüyor.

Oldukça uzun sayılabilecek bir ömre vedâ ederken Hâce Ahmed Yesevî, arkasında (rivayetlere göre 12 veya 99 bin gibi farklı rakamlarla gösterilmiş) büyük bir mürid ordusuyla temsil edilen oldukça cazip bir fikir ve zihniyet dünyası bırakıyordu.

Gerek tarikat, gerekse fikir ve zihniyet olarak Yesevîlik, bütün Orta Asya'ya yayıldığı gibi kuzeyden Hazar ve Kafkaslar, güneyden Horasan ve Anadolu yolu ile Balkanlar'a kadar uzandı.

Mansur Ata (öl. 1197), Süleyman Hakîm Ata (öl. 1186)... gibi zevat doğrudan doğruya, Bahâeddin Nakşîbend (vef. 1389), Hacı Bektaş Velî (vef. 1271)... gibi zevat da dolaylı yoldan ve mânen onun müridi ve takibcisi sayılmışlardır.

Bu canlı fikir ordusuna ilâve olarak Ahmed Yesevî, “Fakrnâme” isimli küçük bir risale ile tasavvufî şiirler manzumesi olan ve “Divan-ı Hikmet” diye anılan iki yazılı eser bırakmış görünüyör.

Bu iki eser onun duyuş, düşünüş, inanış ve yaşayış dünyasını aksettirmektedir.

Özellikle Divan-ı Hikmet’den anlaşıldığına göre Hâce Ahmed Yesevî’nin, küçük yaştan itibaren her hareketini yönlendiren bilgi ilâhî kaynağa dayanan ilhamın bilgisidir. O, devamlı ilham alır, meleklerle hemhal, Hızır ile arkadaştır. Büyük ruhlarla buluşur. Hz. Muhammed (S.A.) ile olduğu gibi öteki peygamberlerle de sık sık irtibat kurar. O, ilâhî hitaba doğrudan doğruya muhatap olmaktadır.

Kemâlinin ve faziletinin teyidi demek olan bunca iltifata rağmen Hâce Ahmed Yesevî, kulluğunu hiç unutmaz. Bulunduğu makamda her an ayağının kayabileceğini düşünür ve sık sık tevbe-istiğfar eder.

Sahibolduğu makamın yüceliği ona başkalarını hor görme hakkını vermediği gibi, kulluk görevini ihmâle de sevketmez. Gece gündüz Allah’a kulluk etmenin çabası içinde olan Ahmed Yesevî’nin asıl isteği ilâhî aşktır ve ona göre aşk olmadan, ibadet de dahil, hiçbir şeyin değeri olmaz.

Yazılı eserlerle canlı vesikaların meydana getirdiği portreye göre Hâce Ahmed Yesevî’nin fikir ve şahsî hayatı, ana çizgileriyle budur. Bu portrede ona ait bulunmayıp silinecek çizgiler vardır.

Herşeyden önce Divan’daki bazı hikmetlerin onun kendisine ait bulunmadığı kabul edilir. Fakat bunlar, hangi müridinin kaleminden dökülmüş bulunursa bulunsun, onun duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Ve bunda şüphe yoktur.

Divan’ın bilgi kaynağı olan ilham ve keramet, hemen her sûfî ve mutasavvıfın hayatının tabii bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim Hâce Ahmed Yesevî’nin bekâyâ intikal tarihlerinde henüz dünyaya yeni gelmiş bulunan Muhyiddin İbn’ül Arabî (öl. 1240) Yesevî’nin hallerini ve sözlerini adeta tekrar edecektir. Hatta bunları tekrar etmekle kalmayacak, bu hal ve sözler onun günlük hayatının tabii birer parçasını oluşturacaklardır.

Bu hal ve sözler, her yerde bir takımlarının itirazı ile karşılaşmış ve karşılaşa gelmektedir. Bunları tartışmaya gerek görmüyoruz. Şu kadarını söyleyelim ki, Tanrı’nın ne vahiy ve ilham gücü, ne de hadislere müdahale iradesi tatile maruz bulunmaktadır. Fakat, hangi fikir, ilham ve iradenin kula, ya da şeytana, hangilerinin ve hangi yanlarının Tanrı’ya ait bulunduğunu tesbit, peygamberler için bile güç, hem de çok güç bir meseledir.

Manevî bilgi geleneğe bağlıdır. Batılıların ifâdesiyle tradisyoneldir. Bu bilgi insan vasıtasıyla, dilden dile intikal eder. Hz. Muhammed (S.A.) ile A. Yesevî arasındaki bu bağı, sahâbeden addedilen Arslan Baba sağlamış bulunmaktadır. Arslan Baba'ya uzun bir ömür atfedilmesi, aradaki bağlantının canlılığını göstermek arzusundan kaynaklanan mefhum (fiksiyonel) bir ifâdedir ve vesika değerini aramaya gerek yoktur.

Menkabeler Hâce Ahmed Yesevî'yi, soy itibariyle Hz. Ali'ye bağlamak istemektedirler. Maddeten bunu iddiaya imkân yoktur. Mânevi bağı göstermenin de ötesinde bu gayret bir ırkın, yani Türklerin İslâma bağlanış tarzını ve tavrını gösterir: “Türklerin Müslümanlığı gibi soyu da Hz. Muhammed (S.A.)'in himayesinde yaşamaktadır.” denilmek istenir ve tarihi vakıaya uygundur.

Bugün Yesevilik Tarikati'ne doğrudan doğruya bağlı bulunanların sayısı fazla değildir. Yer yer bunun kolları gibi gösterilen Nakşilik ile Bektaşilik'in zamanla hayli değişikliğe uğradığı, Bektaşilik'in dine âit resmî kuralların gevşetilmesi, Nakşilik'in ise bunların katılaştırılması yollarına girdiği târihi bir vakıadır. Ancak buna rağmen her iki ekolün temel taşlarının Yesevî'ye ait bulunduğu kabul olunmalıdır.

Aslında *Hâce Yesevî'nin başarısı*, kurduğu tarikate girenlerin, ya da O'na doğrudan doğruya mürid olanların sayısında değil, O'nun başarısı, O'nun meydana getirdiği ve *İslâm Dünyası'nın aşağı yukarı yarısına yakınına hâkim olan zihniyettir*. Ve bizce bu çok daha önemlidir. *Bu zihniyet, dine, sünnetasavvuf zaviyesinden bakma zihniyettir*.

Bu zihniyet, aslında dünyaya ve insanlığa farklı bakan, bunları farklı ölçülerle değerlendiren zihniyettir.

Teferruat (detaylar) parantez içine alınırsa dünyaya ve insanlığa bakan zihniyet iki ayrı bölümde düşünülebilir.

Bunlardan birine göre insan, tabiat —yaratılış— itibariyle kötüdür, kötülüğe meyilli, istismara hazırdır. O, zalim, gaddar ve kan dökücüdür. O, kin intikam, öfke ve kıskançlık gibi duygularla dopdolu... bir varlıktır.

Burada âdetâ Âdem'in —yani insanın— yaratılışında Allah'a itiraz eden “Meleklerin Zihniyeti” ile karşı karşıyayızdır. Şu kadar var ki Onlar, insanın zuhuruna karşı çıkıyorlardı. Şimdi yeryüzündeki bu zihniyetin ise, böyle bir imkânı yoktur. Buna karşılık bu zihniyet de bu dünyanın varlık ve değerleri karşısında irâdeden yoksun addettiği insanı, maddi kelepçeye vurma hevesindedir.

Bu zihniyete göre, mademki insan, yukarda belirtildiği üzere, menfî karakterli —şer güçlerle dopdolmuş— bulunmaktadır, şu halde kadın, mal, para, ırz, iffet... gibi birtakım değerler ona emanet edilemez, insan bunlarla yalnız başına kontrolsüz bırakılamaz. Bu menfî karakterli insanın anlayacağı tek dil, kuvvet ve ceza, sonuç olarak da korkudur. Öyleyse bir takım sosyal müesseselerle, kanunlar, kurallar ve müeyyidelerle insan, sınıksız ve kısıksız bağlanmalıdır. İşte bu takdirde ancak, insanı korumuş, onu kötülüklerden kurtarmış oluruz.

İşte kâh iktidar ve cemiyet, kâh iktisat ve siyaset, kâh kanun... kâh ah-lâk ve fazilet... adına, “totaliterizm, kominizm, sosyalizm...” gibi isimlerle ortaya çıkan cereyanların altında yatan zihniyet budur ve bunlar, adları ne olursa olsun, “insanın insana hakimiyeti” demektir.

Bunun karşısındaki —mukabil— zihniyete gelince, buna göre insan mürekkebi (kompoze) bir bütündür. Yukarda sözü edilen menfî güçlere mukabil insanda, adalet, merhamet, sabır, mülâyemet, iffet, muâvenet... gibi duygularla dolu, müsbet karakterli ve adına “ilâhî nefis” veya “ilâhî ruh” denilen bir “güç kaynağı” da bulunmaktadır.

İşte önemli olan insandaki bu müsbet karakterli gücün faaliyete geçmesi ve geçirilmesidir. Ancak bu gücün yönü daima ilâhî —metafizik— âleme dönüktür. Bundan dolayı da yeryüzünde o, ince, zarif, hassas... bir tarzda ortaya çıkar. Hemen geri çekilivermesi de bundandır. Çoğunlukla derûnî-iç duygular olarak bilinen bu gücün hakimiyet kazanması, insanın otokontrole geçmesini sağlar ve bu takdirde ancak insanın menfî güçlerinin onu yoldan çıkarması mümkün değildir. Suç ve istismar konularının, para, mevki, kadın, erkek... vs.nin ortada bulunması ve ayak altında dolaşır olması... insana kötülük yaptırtamaz. Aksine, bunların ortalıkta bulunmaması insan irâde ve hürriyetine aykırı bir hâl olur. Çünkü, ortada kötülük unsurları bulunmazsa ilâhî ruh, iradeye bağlı fonksiyonunu icra edemez ve onun fazileti ortaya çıkamaz.

Fakat bir noktanın iyi bilinmesi gerekir ki bu iç murakabeye (oto kontrol) hiçbir zaman ulaşmayacak, ulaşamayacak insanlar olacak ve yeryüzü durdukça bunlar onun üzerinde daima bulunur olacaklardır. İşte ceza kanunları, insana fazilet kazandırmak için değil, faziletle yaşamakta ve yaşayacak olan kişiyi ve kişileri bunların kötülüğünden —şerrinden— korumak için bulunacaktır. Bu ise, insanın insana hakimiyeti değil, aksine insanın insandan korunması ve yardım görmesi demektir.

İşte Hâce Ahmed Yesevî'nin Türk İslâm Dünyası'nda oluşturduğu veya oluşup gelişmesine hizmet ve yardım ettiği "ZİHNİYET" budur. Bu bakımdan Hâce Ahmed Yesevî, ne kadar yüceltilse haktır.

Bugün de yalnızca Türk dünyası değil, bütün İslâm âleminin muhtacı bulunduğu zihniyet, bu zihniyettir. Bu açıdan Türk-İslâm Dünyası Hâce Ahmed Yesevî'ye her günkünden daha çok muhtaçtır.

Onun ruhu şâd, himmeti bol olsun.

